

sprawa liczenia się z postulatami innych narodów zamieszkujących to terytorium. Odbierali oni naród jako kategorię historyczną, ukształtowana pod wpływem przebywania w jednym organizmie państwowym (s. 238). W praktyce politycznej ważny wpływ na sytuację narodowościową terytorialną tzw. Kresów Wschodnich wywierała carska polityka prowadzona w końcu XIX i na początku XX w.

Integralną część rozprawy stanowi „Posłowie”. Przedstawiono w niej trzy kwestie: 1. Dalsze losy polskiej grupy etnicznej; 2. Polacy na Litwie; 3. Mniejszość polska na Białorusi. Posługując się starannie zebraną literaturą przedmiotu przedstawiono istotę położenia politycznego poszczególnych grup narodowych w danych przestrzeniach; zwrócono uwagę na kwestie statystyczne, identyfikacyjne oraz ich uwarunkowania. W prezentacji zagadnień odwołano się do stanu społecznego, a w tym do wskaźników statystycznych.

Wielce starannie sporządzono zestawienie bibliograficzne; wskazano w nim podstawową literaturę przedmiotu odbijającą kwestie w wykładzie.

Zaprezentowany problem poznawczy w monografii jest wielce istotny, aktualny z punktu widzenia współczesnych przemian europejskich; ujawnia się w nim kwestie wielokulturowości i wieloetniczności na pograniczu, mającą dużą moc praktyczną w XIX i na początku XX w., tj. w okresie budzenia świadomości odrębności narodowej; rzeczywistość ta odczytywana była przez polityków i intelektualistów w różny sposób. W analizie poznawczej zwraca się uwagę przede wszystkim na postrzeganie jej przez przedstawicieli endecji. W sytuacji kształtowania się nowego ładu międzynarodowego, powstawania nowych państw po I wojnie światowej zauważano, że przestrzeń jest ważnym czynnikiem integracji narodowościowo-etnicznej. W warunkach współczesnej integracji europejskiej ujawnia się również problem pograniczy, który zawiera się zwłaszcza w tworzeniu euroregionów; w sferze tej ścierają się idee i praktyka polityczna; odgórnie jako idea pokłada się duże nadzieje z urzędowymistnieniem współpracy tran granicznej, w praktyce nie ujawnia się autentyczności współdziałania stron. W rzeczywistości Litwy i Białorusi obserwuje się różne ogniwa zadrażeń, nieprzychylności w stosunkach między zamieszkującymi tam narodowościami. Ujawnia się sprzeczność między

odgórną deklaratywnością i oddolnym działaniem instytucjonalnym. Obserwuje się różne formy ograniczeń w funkcjonowaniu życia mniejszościowego.

W monografii prezentuje się w sposób starannie usystematyzowany kwestie narodowościowe w przestrzeni litewskiej i białoruskiej; przywołuje się sferę mitów i stereotypów, świadomości i kultury politycznej. Czytelnie prezentuje się kwestie te z punktu widzenia myśli politycznej, starannie prezentuje się myśl endecką, nierzadko naświetla się ją na tle porównawczym z innymi opcjami ideowo-politycznymi, m.in. z wykładnią myśli piłsudczykowskiej.

Zaprezentowany bogaty materiał faktograficzny objaśniono z punktu widzenia interesów narodu i państwa; podniesiono aspekt sprzeczności narodowych i etnicznych. Monografia jest oryginalnym osiągnięciem naukowo-badawczym; wzbogaca ona wiedzę o polskiej przestrzeni Kresów Wschodnich oraz polskiej myśli politycznej.

Andrzej Chodubski

Tadeusz Bodio, Tadeusz Moldawa, *Konstytucje państw Azji Centralnej. Tradycje i współczesność*, Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007, ss. 607.

W obrazie współczesnych przemian politycznych świata dużą specyficzność obserwuje się w przestrzeni Azji Centralnej. W pięciu krajach: 1. Kazachstanie, 2. Kirgistanie, 3. Tadżykistanie, 4. Turkmenistanie i 5. Uzbekistanie zauważa się silne ścieranie się wyzwań globalnych (demokratycznych) z wartościami dziedzictwa przeszłości (autorytaryzmu, systemu prawa zwyczajowego, klanowego sprawowania władzy), na które nałożył się ład zwany radzieckim, dający uprzywilejowanie monopolistycznej roli partii komunistycznej, funkcjonujący w hierarchii centralizmu demokratycznego, ujednoczonego systemu władzy, homogenizacji kulturowej. W sytuacji rozpadu i ostatecznej likwidacji 8 grudnia 1991 r. Związku Radzieckiego proklamowały swą niepodległość: Kazachstan 16 grudnia 1991 r., Kirgistan już 31 sierpnia 1991 r., Tadżykistan 9 września 1991 r., Turkmenistan 27 października 1991 r. i Uzbekistan 31 sierpnia 1991 r. Rzeczywistość ta była swoistym „importem politycznym”, jako

że kraje nie ujawniły w okresie zachodzących procesów „głásności” i „pierestrojki” tendencji do wyjścia z istniejącego systemu, w referendum społeczeństwa opowiadały się za funkcjonowaniem w dotychczasowym ładzie związkowym. W sytuacji ujawnienia się rozpadu Związku Radzieckiego opowiadały się za zawarciem nowego porozumienia Związku Suwerennych Państw. Po utworzeniu 21 grudnia 1991 r. Wspólnoty Niepodległych Państw zgłosiły akces przystąpienia do struktury.

Jednak bieg zdarzeń politycznych od 1990 r. ujawnia wciąż nowe zjawiska, które często są wielce osobliwe z punktu widzenia kategorii życia społeczno-politycznego. Jednym z nich jest ład konstytucyjny, który stał się przedmiotem analizy poznawczej w prezentowanej pracy.

We „Wprowadzeniu” do zasadniczego wykładu dostarczona refleksyjnej wiedzy o przemianach zachodzących w życiu politycznym krajów Azji centralnej. Przemiany dokonujące się w tym regionie świata powodują, że konstytucja nie stała się tylko wyznacznikiem systemu ustrojowego, politycznego, ile raczej funkcją systemu, ciągle zmienną, adoptowaną i akomodowaną do ujawniających się okoliczności i związanych z nim potrzeb.

Charakteryzując proces budowy porządku ustrojowo-prawnego w państwach Azji Centralnej podkreśla się niezwykłą jego złożoność ze względu na nasilanie się walk o władzę, o kierunek przeobrażeń politycznych. Wskazuje się obraz ścierania się tradycji orientalnej z tzw. modernizacją polityczną, idei demokratycznych z autorytaryzmem, co prowadzi do walk zbrojnych, zamachów stanu, kryzysów parlamentarnych, konfliktów etnicznych, religijnych, zawłaszczaniu władzy przez klany, represji opozycji politycznej, stosowania surowej cenzury, patologii życia politycznego, ograniczenia praw człowieka i wolności obywatelskich.

Istniejące konstytucje określa się mianem „trazytowych”, jako że ujawniają się one jako rezultat taktycznych kompromisów. W poszczególnych krajach mają one jednak swą specyfikę. Wszystkie jednak przygotowywano zgodnie z wolą prezydentów, którzy decydują o charakterze „demokratycznych reform konstytucyjnych”, a w tym o zakresie i kompetencjach poszczególnych organów władzy. W procesie stanowienia ładu konstytucyjnego ważne są tradycyjne war-

tości polityki, m.in. sprawowanie władzy przez klany, zachowanie prawa zwyczajowego, porządku kulturowego muzułmańskiego.

W prezentacji poszczególnych kwestii konstytucyjnych w krajach Azji Centralnej dostarcza się wiedzy według uporządkowanego modelu; zawierającego ogniwa: 1. Z historii konstytucjonalizmu, 2. Proklamowanie niepodległości państwowej, 3. Pierwsza konstytucja suwerennego państwa, 4. Reformy konstytucyjne, 5. Deklaracja o suwerenności państwowej, 6. Ustawa konstytucyjna o niepodległości państwowej, 7. Konstytucja danej republiki, 8. Nowelizacja danej konstytucji; w sytuacji istnienia konstytucji w strukturach autonomicznych wyodrębnia się je jako ostatnie ogniwo, np. w Tadżykistanie: Ustawa konstytucyjna o Górskobadachszańskim Okręgu Autonomicznym oraz w Uzbekistanie – Konstytucja Republiki Karakałpackiej. W prezentacji poszczególnych państw oraz w sytuacji ujawniania w nich szczególnych zjawisk normatywnoprawnych ukazuje się je jako odrębne zagadnienia. Jest to logiczny ogląd prezentowanej rzeczywistości prawno-politycznej, czytelny w recepcji poznawczej.

Przypominając tradycję kodyfikacji porządku ustrojowo-politycznego i społecznego w Azji Centralnej wskazano m.in. na reformy polityczne prowadzone w XVI w. w chanacie Kasyma, gdzie podjęto próbę uporządkowania prawa zwyczajowego; powstał wtedy kodeks zatyulowany „Prawdziwe postanowienia Kasyma-chana”; w pięciu rozdziałach regulował on: 1. stosunki własnościowe, 2. normy prawa karnego, 3. normy prawa wojennego, 4. prawa międzynarodowego i etykiety poselskiej, 5. prawa obowiązującego we wspólnocie plemiennej oraz relacjach między wspólnotami. Kodyfikacja ta dała podstawy prawne do kształtowania ram organizacji politycznej społeczeństwa i państwa (chanatu). W procesie przemian dziejowych, a zwłaszcza różni panujący podejmowali dalsze próby kodyfikacji życia społeczno-politycznego, wyrastające z potrzeb rozwoju kulturowo-cywilizacyjnego; zwraca w tym względzie uwagę m.in. kodeks z początku XVIII w. regulujący normy prawa zwyczajowego zgodnie z zmieniającymi się warunkami życia oraz wyzwaniem zasad religii muzułmańskiej; w 7 rozdziałach określał: 1. prawa własności do pastwisk i ujęć wodnych, 2. własnościowe i osobiste prawa wdów i sierot, 3. prawo rodzinne i małżeńskie, 4. postępowanie sądowe,

5. prawa dotyczące zarządzania chantem i sprawami wojskowymi, 6. prawo karne odnoszące się do kary „aiyr”, 7. prawo karne odnoszone do kary „qun”; kary te dotyczyły postępowania zwyczajowego, a w tym pozbawienia życia osoby, która dopuściła się czynu podlegającego najwyższej karze, zgodnie z nimi należało płacić „krwią za krew”.

W wykładzie przypomniano ogniwa przemian kodyfikacyjnych z okresu porewolucyjnego, a w tym ogórne decyzje państwa radzieckiego wobec krajów Azji Centralnej, przyjęcie ustaw zasadniczych w warunkach funkcjonowania państwa radzieckiego.

Po półwiecznym funkcjonowaniu ładu ustrojowego przystąpiono ogórnie do jego reformowania, co w założeniu miało się odbywać w warunkach polityki przebudowy i jawności życia politycznego. Urzeczywistniając wyzwania zaczęto tworzyć partie polityczne zorientowane na przeprowadzenie reform ustrojowych oraz prawnych, na niezależność republiki od centrum, demokratyzację życia politycznego, otwartość na świat i standardy życia społeczno-politycznego, odrodzenie życia narodowego i kulturalnego, tworzenie instytucji samorządowych, przeciwdziałanie zjawiskom patologii społecznej. Początki polityki „przebudowy okazały się niezwykle trudne; pochłonęły liczne ofiary. Np. W Ałmaaty w Kazachstanie w czasie demonstracji grudniowych 1986 r. zginęło ponad 150 osób a 1722 zostało rannych (s. 57). W wykładzie zaprezentowano analitycznie procesy przemian w poszczególnych krajach Azji Centralnej, dostarczając bogatej wiedzy faktograficznej o działalności opozycyjnej oraz stanowisku do niej czynników oficjalnych w poszczególnych republikach. Wskazano na zbieżność aktywności w poszczególnych republikach z reformami prawno-ustrojowymi prowadzonymi ogórnie przez władze ZSRR, na działania ukierunkowane na oddzielenie partii komunistycznej od organów władzy państwowej.

W budowie nowych porządków prawno-ustrojowych poszczególnych republik niezwykle istotne okazały się zmiany konstytucji; wiązały one przede wszystkim z doskonaleniem mechanizmów funkcjonowania władzy.

Obok wykładu poświęconego stanowieniu konstytucji suwerennych państw, wprowadzaniu reform ukazano deklaracje o suwerenności państwowej oraz zaprezentowano je jako dokumenty wraz z nowelizacjami.

Na tle państw Azji Centralnej szczególna rzeczywistość ujawniła się w Turkmenistanie. Za uważa się, że przywiązanie do tradycji plemiennej, a także negatywne doświadczenia okresu kolonizacji rosyjskiej powodowały, że po rewolucji październikowej Turkmeni nie wykazywali zainteresowania zjednoczeniem i utworzeniem państwa narodowego; państwo narodowe zostało narzucone Turkmenom oraz „siły zewnętrzne”. Do lat 90. Turkmenia uznawana była za najbardziej lojalną republikę wobec władz centralnych w Moskwie (s. 376).

Zmiany ustrojowe w kraju dokonywały się jako konieczność przemian zachodzących w państwie radzieckim; były one swoiście kopiowaniem reform systemu społeczno-politycznego wprowadzonych w innych krajach Azji Centralnej. Model transformacji określano mianem „retrogresywnego”, tj. polegał on na imitacji reform mających na celu restytucję wielu starych instytucji i norm prawa zwyczajowego; ujawniła się w tym asymetria między rozwojem współczesnego konstytucjonalizmu a porządkiem prawno-ustrojowym; przywrócono tradycyjne nazewnictwo instytucji władzy państwowej oraz liczne normy prawa zwyczajowego; podział administracyjny odpowiada tradycyjnym podziałom plemiennie-terytorialnym.

Zauważa się, że restytucja historycznych instytucji i norm miała głównie na celu wypełnienie swoistej „pustki ideologicznej” po rozpadzie ZSRR, legitymizację reżimu politycznego oraz preferowanego porządku prawno-ustrojowego; przybrała ona postać pastiszu oryginalnej tradycji, polegającego na selektywnym traktowaniu dziedzictwa kulturowego, odgrywaniu go od pierwotnych kontekstów historycznych i przypisywaniu nowych funkcji legitymizujących kulturowy model przywództwa i związany z nim porządek prawno-ustrojowy. Punktem zwrotnym w wyborze modelu konstytucyjnego państwa było głoszenie w kwietniu 1992 r. kultu pierwszego prezydenta oficjalną ideologią państwową. Od tego czasu konstytucjonalizm turkmeński zaczął ewoluować w kierunku etnokratycznej despotii wschodniej; prezydentem państwa został dotychczasowy sekretarz partii komunistycznej; w praktyce społeczno-politycznej zrezygnowano z demokratyzacji życia społecznego. Prezydent wielokrotnie podkreślał, że buduje państwo i społeczeństwo nowego typu, które nie ma analogii na świecie – bezklasowe, zorientowane na urzeczywistnianie

ideałów samoorganizacji i zarządzania. W jego ocenie budowany porządek prawno-ustojowy korespondował z psychologia Turkmenów, tradycją narodową i był zgodny z Kartą ONZ.

Stworzony przez Saparmurada Nijazowa (1940–2006) system polityczny zwykło się określać mianem autorytarnego, totalitarnego, monarchistycznego, umiarkowanie – nacjonalistycznego, despotycznego, ideokratycznego.

W analizie poznawczej zauważa się, że był to ustrój nadzwyczaj osobliwy, w którym łamie się prawie wszystkie standardy demokratycznego państwa prawnego (s. 405).

11 lutego 2007 r. odbyły się wybory nowego prezydenta; wzięło w nich udział 98,65% uprawnionych do głosowania, z tego 89,23% oddało głos na Gurbanguły Berdymuchammedowa, doktora nauk medycznych, od 2001 r. pełniącego funkcję przewodniczącego Gabinetu Ministrów Turkmenistanu, a od 1997 r. ministra ochrony zdrowia i przemysłu. Obejmując urząd prezydenta 14 lutego 2007 r. zapowiedział kontynuację polityki swego poprzednika, potwierdził realizację zobowiązań międzynarodowych państwa oraz zapowiedział przeprowadzenie reform w niektórych dziedzinach życia kulturowego, m.in. w szkolnictwie, ochronie zdrowia i rolnictwie.

System polityczny utworzony przez Nijazowa jawił się jako fenomen polityczny XXI w. Prezydent był tytułowany „Serdarem – Ojcem, Wodzem i Przewodnikiem wszystkich Turkmenów”. W ideologii wodzowską było wpisane jego boskie pochodzenie; przez okres sprawowania władzy był on „duchem Turkmenów”, wysłannikiem Allacha wypełniającym misję historyczną; jego postać i dokonania nabierały wymiaru wręcz sakralnego, zaś władza była praktycznie nieograniczona; stałym elementem symboliki relacji w strukturach władzy było składanie przysięgi na wierność prezydentowi i całowanie jego ręki przez szefów administracji obwodowej. Zauważa się, że Nijazow wykreował kult swojej osoby, który w skrajnych przejawach przerastał nawet kult Stalina (s. 404).

Konstytucyjne podstawy budowanego porządku prawno-ustrojowego w Turkmenistanie znalazły swoje rozwinięcie w książce autorstwa prezydenta, zatytułowanej *Ruchnama*. Potwierdzała ona kult jednostki i szczególnie, charyzmatyczną postać prezydenta, jako Ojca wszystkich Turkmenów i swoistego budowniczego państwowo-

ści turkmeńskiej. Książka traktowana jest jako „Konstytucja duchowa Turkmenów”, święta księga, druga po Koranie. W wymiarze normatywnym istnieje też Konstytucja Republiki Turkmenistan z dn. 18 maja 1992 r., zmieniona i uzupełniona 27 grudnia 1995 r., 29 grudnia 1999 r., 15 sierpnia 2003 r., 25 października 2005 r.

Przywiązanie do tradycji charakterystyczne jest dla wszystkich krajów Azji Centralnej. Za najbardziej otwarty kraj na idee demokratyczne postrzegany był przez Europejczyków Kirgistan (s. 203). Od połowy lat 90. czytelne stały się jednak w kraju tym tendencje autorytarne, a scenę polityczną zdominowały układy klanowo-regionalne z osobliwym poczuciem tożsamości państwowo-narodowej. W rezultacie podstawowym wyznacznikiem transformacji kirgiskiej stał się czynnik obywatelski a klanowo-regionalny i związana z nim specyficzna odmiana kultury politycznej – trybalizm (uruuczłuk). Pochodzenie klanowe stało się jednym z najważniejszych kryteriów awansu po szczeblach piramidy władzy. Wśród polityków ujawniła się moda odwoływania się do swojego pochodzenia rodowo-plemiennego, regionalnego; egoizm regionalno-klanowy i poczucie lojalności grupy były ważniejsze od najlepszych programów wyborczych; naruszanie parytetu klanowo-regionalnego prowadzi do destabilizacji, konfliktów a nawet przewrotów politycznych. Rzeczywistość ta ujawniła się z dużą siłą jesienią 2006 r. Opozycja zażądała, aby prezydent usunął z urzędów państwowych członków swojego rodu i klanu. Wobec nieuściepliwości prezydenta Kurmanbeka Bakijewa, pełniącego urząd od kwietnia 2005 r. doszło 2 listopada 2006 r. do wielotygodniowych mityngów oraz starć między zwolennikami i przeciwnikami prezydenta. W sytuacji konfliktu prezydent spowodował uchwalenie konstytucji, którą zwykło się określać mianem listopadowej. Jej tekst napisany został w języku rosyjskim, a nie kirgiskim; w języku kirgiskim tekst jest opublikowany 6 grudnia 2006 r.

Konstytucja ustanowiła deklaratorywnie system parlamentarny; zgodnie z nią prezydent otrzymał legitymację na sprawowanie funkcji przez kilka kolejnych lat; aczkolwiek ograniczone zostały niektóre jego kompetencje, np. decydowanie o wyborze premiera, wyznaczeniu lub zmiany aktów normatywnych oraz podejmowania decyzji w sprawach finansowych pilnych przedsięwzięć w kraju (s. 211). Po kilkutygodniowym komprom-

misie politycznym doszło do odstąpienia od pełnego urzeczywistniania konstytucji listopadowej; kolejna konstytucja podpisana została 15 stycznia 2007 r. Uchwalono ją wbrew obowiązującej procedurze (s. 214).

Charakteryzując przemiany ustrojowe w Kirgistanie zauważa się, że polityka zdominowała prawo a intrygi – rozsądek polityczny. Władze normatywnym określonym w Konstytucji Republiki Kirgiskiej, przyjętej 5 maja 1993 r., zmienionej i uzupełnionej ustawą z 30 grudnia 2006 r. i promulgowanej 15 stycznia 2007 r. stwierdza się, że „Naród Kirgistanu jest suwerenem i jedynym źródłem władzy państwowej w Republice Kirgiskiej; Naród Kirgistanu urzeczywistnia swoją władzę bezpośrednio w wyborach i referendach, a także poprzez system organów państwowych i organów samorządu terytorialnego, na podstawie niniejszej Konstytucji i ustaw” (s. 222). W praktyce politycznej przestrzega się się interesów klanowo-religijnych, które generują trwale kryzysu politycznego (s. 215).

Kierunki przemian ustrojowych w Uzbekistanie określono w konstytucji uchwalonej 8 grudnia 1992 r. Starannie ją przygotowano pod względem legislacyjnym; w preambule napisanej w uroczystej formie, uznawano priorytet prawa międzynarodowego i wskazywano na perspektywiczne zadania reformy ustrojowej – budowy demokratycznego państwa prawa z wykorzystaniem najlepszych tradycji i doświadczeń uzbeckich. Pod względem formalnym podzielono ją na 6 części, 26 rozdziałów i 128 artykułów. Części stanowiły postanowienia o: 1. podstawach ustroju państwa, 2. podstawowych prawach i wolnościach obywatelskich, 3. relacjach między społeczeństwem a obywatelem, 4. ustroju państwowym i administracyjno-terytorialnym, 5. szczegółowo regulował budowę i funkcjonowanie systemu władzy państwowej, 6. porządku zamiany konstytucji. Cechą charakterystyczną Uzbekistanu na tle krajów Azji Centralnej była rzeczywistość konstytucyjna, która nie ulegała częstym zmianom, oraz na jej kształtowanie ładu normatywno-instytucjonalnego. W urzeczywistnianiu reform prawno-ustrojowych ujawniały się różne trudności zarówno ideologiczne, polityczne, jak gospodarcze i psychologiczne (wyraźne resentymenty radzieckie). W rzeczywistości przemian ustrojowych w kraju obserwuje się ujawnianie się wielorakich patologii cywilizacyjnych, m.in. przestępczość

zorganizowaną, korupcję, zjawiska nepotyzmu, separatyzmu, konfliktów etnicznych i religijnych, dziedzicznego obsadzania stanowisk w strukturach władzy politycznej i gospodarczej (s. 507).

W wykładzie podkreśla się, że czynnikiem rzutującym na osobliwość reform prawno-ustrojowych jest w Uzbekistanie kultura prawna. Znaczna część społeczeństwa, zamieszkująca zwłaszcza na terenie wiejskim ma ambiwalentny stosunek do podstawowego aktu prawnego – konstytucji. Rzeczywistość ta sprzyja manipulacjom w dziele procesu stanowienia prawa, jego interpretacji i stosowania, a też negatywnie rzutuje na poziom respektowania prawa i egzekwowania podejmowanych decyzji politycznych, gospodarczych i in. Wobec wyzwań społeczno-politycznych władze nawiązują do nośnych wartości tradycji, a w tym nierzadko zmitologizowanych, np. do działań legendarnego Emira Timura (1336–1405), twórcy państwa w Samarkandzie, głoszącego hasła: „siła w sprawiedliwości”, „sprawiedliwość – priorytetem prawa”; przy czym „sprawiedliwość” i „praworządność” traktowano instrumentalnie przez rządzących. W praktyce pierwszeństwo zdobywały działania pozaprawne, stosowane przez służby bezpieczeństwa publicznego (nielegalne zatrzymania, rewizja pomieszczeń, torturowanie więźniów) (s. 508).

Wskazując na czynniki implikujące reformy prawno-instytucjonalne w tym państwie stosuje się określenie „uzbecki model transformacji ustrojowej”, jako że ujawnia się w procesie siła: 1. tradycji politycznej, 2. tradycyjnych wartości duchowych, 3. islamu, 4. mentalności narodowej, 5. osobliwości stylu życia gospodarowania, 6. bogactw naturalnych, 7. warunków klimatycznych, 8. wymogów integracji ze społecznością międzynarodową. Model ten preferuje „odgórną” i ewolucyjną realizację reformom normatywno-instytucjonalnych; zakłada się, że w okresie przebudowy ładu ustrojowego głównym architektem reform powinno być państwo, które jest też odpowiedzialne za ich realizację. W 2007 r. wyzwaniem stają się istotne rozstrzygnięcia ustrojowe, jako że kończy się konstytucyjna kadencja urzędującego prezydenta Iłama Karimowa (ur. 1938 r.), w których uzyskała 86% głosów popierających; od czasu wprowadzenia w 1992 r. modelu republiki prezydenckiej rządzi autokratycznie. Obecnie ujawnia się kwestia kontynuacji bądź sukcesji władzy. Zauważa się przy tym, że w historii niepodległych

państw regionu jeszcze żaden prezydent nie oddał dobrowolnie władzy. Zmiany konstytucji na ogół poprzedzały wybory prezydenckie i szły w kierunku zapewnienia urzędującej głowie państwa sprawowanie funkcji w kolejnej kadencji, co tylko petryfikuje niedemokratyczna postać systemu, dla którego znakiem rozpoznawczym jest brak alternacji władzy (s. 510). Według ustaleń sondażowych 52,9% społeczeństwa Uzbekistanu nie widzi potrzeby przeprowadzania reformy konstytucyjnej; akceptuje się formy sprawowania władzy przez dotychczasowego prezydenta.

W ujawniających się debatach o ładzie konstytucyjnym i jego przemianach nośne stają się idee panturkizmu i panislamizmu, nostalgii za ZSRR; ścierają się resentymenty radzieckie oraz wizje „wielkiego Uzbekistanu”, a też pojawia się wizja „normalnego” państwa o nieokreślonej postaci ustrojowej (s. 505).

Ważną integralną część pracy stanowi zestawienie bibliograficzne. Wykazano w nim w podziale na poszczególne kraje: podstawowe akty prawne i dokumenty, monografie oraz artykuły i studia dotyczące przeszłości i teraźniejszości społeczno-politycznej. Zestawienie to stanowi swoisty przewodnik do analizy poznawczej, pogłębiającej określone kwestie poznawcze. Jest cenną bibliografią ukazującą stan badań w Polsce dotyczących Azji Centralnej.

Prezentowane opracowanie jest cennym osiągnięciem badawczym oraz przewodnikowym; podjęto w nim próbę usystematyzowania wiedzy o współczesnych przemianach ustrojowych w Azji Centralnej, gdzie ścierają się wartości tradycji orientalnej, doświadczenia poradzieckiego, odrębności kulturowej lokalnej oraz oddziaływań procesów globalizacyjnych, m.in. przez sferę urzędów technicznych, kształtowania się ładu prawa międzynarodowego itp. Oryginalna jest wykładnia interpretacyjna zjawisk i procesów przemian kulturowo-cywilizacyjnych; bogata jest warstwa faktograficzna, a w tym cenna jest prezentacja podstawowych dokumentów przemian ustrojowych oraz konstytucji poszczególnych państw Azji Centralnej. Dzieło w istotnym stopniu wzbogaca serię edytorską „Współczesna Azja Centralna”, w ramach której od 1997 r. prezentowane są wyniki badań międzynarodowych dotyczące tego regionu świata.

Andrzej Chodubski

Piotr Załęski, *Elity władzy politycznej Kazachstanu*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2006, ss. 310.

Wśród wielu zjawisk politycznych świata uwagę opinii międzynarodowej nierzadko przykuwają dokonujące się w państwach Azji Centralnej. Przemiany te są wielce istotne dla Polski, jako że w przestrzeni tej zamieszkuje niemało Polaków, których przodkowie trafili tam jako zesłańcy; doświadczają oni wyraźnie skutki dokonujących się przemian politycznych; wobec napotykania trudności nierzadko o charakterze egzystencjonalnym podejmują działania na rzecz repatriacji do Polski. Kazachstan w świadomości Polaków jawi się nierzadko jako „nieludzka ziemia”.

Rozpoznawanie naukowe przemian ustrojowych dokonujących się w tym regionie jest zatem ważnym wyzwaniem zarówno *stricte* badawczym, jak też dyktuje się względami praktyki życia społeczno-politycznego. Dlatego też na dużą uwagę zasługuje studium dr. Piotra Załęskiego o kształtowaniu się elity władzy politycznej Kazachstanu.

Wykład zawarty w książce podzielono na dwie części: I. „Elity władzy politycznej w historii Kazachstanu”; II. „Elita władzy politycznej współczesnego Kazachstanu”. W części pierwszej wyodrębniono jako podstawowe zagadnienia poznawcze trzy kwestie: 1. Tradycyjna elita chanów kazaskich; 2. Modernizacja kolonialna elity; 3. Nomenklatura jako produkt modernizacji radzieckiej. W części drugiej zaś: 1. Pozycja przywódcy w elicie; 2. Rekrutacja i mobilność elity; 3. Dyferencjacja strukturalna i funkcjonalna elity. Jest to właściwy układ materiału poznawczego oraz jego objaśnienia. Wskazuje się w nim na wagę dziejstwa przeszłości w funkcjonowaniu instytucji politycznych, na nawarstwianie się oddziaływań zewnętrznych w obrazie życia politycznego Kazachstanu. Układ ujawnia zderzenie się i jednocześnie łączenie tradycji i wyzwań teraźniejszości, łączenie się swojskości i obcości. Elitę władzy rozpatruje się z punktu widzenia przywództwa politycznego, rekrutacji i jej mobilności, funkcjonowania w trójpodziale władzy oraz innych podmiotów oddziaływujących na kształt sprawowanej władzy.

Zasadniczą część wykładu poprzedzają „Słowo wstępne” i „Wprowadzenie”. W słowie wstępnym Prof. Tadeusz Bodio podkreśla wagę realizacji zadania badawczego w ramach międzyna-